

PRISPEVEK K RAZMIŠLJANJU O ETIČNEM POSLANSTVU LITERATURE

Ko sem še kot gimnazijec prebiral evropsko literaturo, sem se nenedoma zavedel, da se je moje razmerje do ljudi, ki sem jih srečeval kjer si boji — na cesti, v vlaku, v šoli, po vaseh in po mestih — bistveno izpremenilo. Ne samo, da se je pojavila v meni želja, vedeti, kaj se v njih dogaja, v meni je tudi raslo spoštovanje do ljudi.

Železničar, ki je spuščal in vzdigoval zapornice, čevljar, ki sem mu nosil popravljat podplate, gostilničar, ki je večidel natrkan posedal pred svojo gostilno, prodajalka v trgovini, kjer sem rad postajal, ker mi je prijal vonj po kvasu, moki, rožičih — vsi ti ljudje, ki so se mi zdeli domači in vsakdanji, so postajali zame uganka. Kdo more priseči, sem si mislil, da se ne dogajajo tudi v njih tako čudne in velike stvari, kakor se dogajajo v ljudeh iz romanov, katere sem prebiral?

To spremembo je povzročila, če odštejemo naravni duhovni razvoj, predvsem literatura. Kako to?

Zanimivo je, da človek navzlic svojemu telesu doživlja sebe predvsem kot duhovno bitje, medtem ko doživlja svoje bližnje navzlic njihovem duhu predvsem kot telesna bitja. Etično poslanstvo literature pa je, da ta psihološki zakon, ki temelji na dejstvu, da svoj duhovni svet doživljamo neposredno, duhovni svet bližnjih pa posredno, izpreminja. Z drugo besedo, etično poslanstvo literature je, da navaja človeka doživljati te druge ljudi, kakor doživlja sam sebe. Zakaj le v tem primeru jih bo tudi poznal, ljubil in cenil, kakor pozna, ljubi in ceni sam sebe.

In s čim lahko literatura dosega to? S tem, da odkriva pod vnanjim videzom notranjega človeka, njegov duhovni svet. Čim bolj je ta svet prostiran, globok, pretresljiv in prepričevalen, tem pomembnejše je etično poslanstvo, ki ga neko literarno delo opravi.

Oglejmo si s tega zornega kota sodobno literaturo pri nas doma in po svetu — seveda le z bežnim pogledom.

V navadi je že, da delimo sodobni svet, pa tudi literaturo, v dve glavni skupini: zahodno in vzhodno. Ne bi si upal trditi, da je ta delitev docela upravičena, vendar ker ni samo geografska, marveč tudi politična in kulturna, jo sprejemam.

Kakšna je razlika med tema dvema skupinama, ali boljše, kaj je značilno za eno in kaj za drugo?

Če je individualno tisto, kar dela posameznika različnega od drugih posameznikov, in če je tipično tisto, kar ga dela drugim posameznikom podobnega, bi lahko rekli, da zahodna literatura išče v človeku predvsem tisto, kar ga od drugih loči, se pravi, individualno, vzhodna pa tisto, kar ga z drugimi veže, se pravi, tipično. Obe skupini pa temeljita še vedno na realizmu preteklega stoletja, ki je iskal oboje hkrati: individualno in tipično. Spominimo se cele plejade velikih mojstrov od Balzaca do Dickensa, od Tolstoja do Čehova in Dostojevskega. Kakor vidite, sem omenil samo prozo, vendar

nam podobno sliko kažejo tudi druge zvrsti literature — na primer drama in lirika.

Oglejmo si najprej zahodno literaturo.

Zakaj bralce mika? Kako da imajo imena kakor so Faulkner, Hemingway, Fry, Kafka — da jih omenim le nekaj, ki so mi prišla mimogrede na misel — za sodobnega bralca skoraj magičen prizven? Zakaj so postala za povprečnega bralca sinonim za »moderno«? Najbrž se ne motim, če rečem, da zato, ker jim po pravici ali po krivici pripisujemo, da znajo razkrivati v sodobnem človeku tisto, kar bi rad o sebi vedel, in sicer v taki formi, ki temu razkrivanju najbolj ustreza. Vse kaže, da težnja zahodne literature po individualnem ustreza duhovnemu nasprotju sodobnega človeka, ki se upira vsemu, kar poskuša iz njega napraviti samo številko v množici, samo sredstvo za doseganje ciljev, pa naj jih že priznava ali ne priznava. Skratka vsemu, kar ga skuša razosebiti.

In vendar nas ta literatura docela ne more zadovoljiti. Kje je vzrok?

Morda v tem: literatura preteklega stoletja je iskala individualno najrajši v normalnem, navzlic Dostojevskemu in Strindbergu, literatura naših dni pa išče individualno najrajši v nenormalnem. Kakor visoko cenim izredno psihološko prodornost Faulknerja, ki razkriva v človeku še nerazkrite stvari, kakor visoko cenim Richarda Wrighta zaradi njegovega humanizma, s katerim obravnava psihološke in družbene komplekse ameriških črncev, se vendar ne morem docela ogreti za njun svet. Zakaj? Zato, ker je to svet patološkega človeka. Lahko mi bo kdo ugovarjal, češ, ali ni v vsakem človeku, če mu strgaš zadnjo masko, vendarle nekaj patološkega in ali ne gre n. pr. Faulknerju ravno ta zasluga, da je to zadnjo masko snel z ljudi, ki jih prikazuje? Ne vem, morda velja to za sredino, ki jo Faulkner opisuje, toda če velja, potem si še vedno pridržujem pravico reči, da me človek te sredine ne more ogreti zase. Ko odložim takšno knjigo, vem sicer več o človeku, kakor sem vedel, toda ljubim ga nič bolj, kakor sem ga. Nemara manj.

Rekel sem, da zahodna literatura išče individualno najrajši v nenormalnem, torej ne izključno v nenormalnem. Hemingway je v tem pogledu Faulknerjev antipod. Prav tako je velik del ameriške drame antipod francoski. Ameriški dramatik, ki ga mika predvsem individualno v malem človeku, se bistveno razlikuje od francoskega, ki ga največkrat navdihujejo patološki procesi v ljudeh.

Navzlic temu pa velja, da išče zahodna literatura v človeku predvsem tisto, kar ga od drugih loči, kar ga dela enkratnega in neponovljivega. In ker se to enkratno in neponovljivo raje razodeva v nevidnem kakor v vidnem, raje v neobičajnem kakor v običajnem, raje v samotni kakor v družbi, raje v bolnem kakor v zdravem, je to literatura nevidnega, neobičajnega, bolnega in samotnega. Vsaj po svojih najznačilnejših delih vse od Prousta pa do Faulknerja.

Toda je v tem kaj narobe? Ni, v kolikor se je podoba notranjega sveta človeka kot takega poglobila, razširila in obogatila; je, v kolikor se je poglobila, razširila in obogatila samo v eni smeri. V tisti, kjer se človek srečuje sam s seboj, ne pa tudi v tisti, kjer se srečuje z velikimi dogajanjmi, ki pretresajo temelje vsega sveta.

In vzhodna literatura?

Ta se giblje v diametralno nasprotni smeri. Ker išče v posamezniku predvsem tisto, kar ga dela podobnega drugim, se pravi, tipično, ali bolje, kar ima za tipično, zanemarija tisto, kar ga od drugih ločuje. Tako nastajajo junaki brez svojstvenega in zanimivega osebnega življenja, ki se največkrat pomikajo samo na eni ravnini: posameznik — družba — režim. In ker je kriterij za to, kaj je in kaj ni tipično, največkrat zelo ozek, je ta literatura tudi v tem pogledu, namreč zgodovinsko dokumentarnem, nezanesljiva.

Ce je etično poslanstvo literature v tem, da odkriva brezbrežne prostore človeške psihe in ravno s tem budi globlje spoštovanje do fenomena, ki se imenuje človek, potem se bojim, da sodobna literatura ne te ne one skupine svojega etičnega poslanstva ne opravlja v polni meri. Prva zato, ker z magično lučjo umetnosti odkriva v človeku najrajši tisto, kar ne vzbuja ljubezni in občudovanja, druga zato, ker je podoba človeka osiromašila s tem, da je magično luč umetnosti dala na posodo dnevni politiki.

In mi, slovenski in jugoslovanski pisatelji naših dni, kako je z nami?

Naša dežela leži med vzhodom in zapadom ne le geografsko, marveč danes tudi politično. Zdi se mi, da so dani vsi pogoji za to, da se ognemo obema skrajnostima, ki sem jih zgoraj prav na kratko omenil in skušal obrazložiti.

Poudaril pa bi, da je pri nas nevarnost, da zaidemo v drugo skrajnost, večja, kakor da zaidemo v prvo. Ne zato, ker nas bi k temu silil sistem, pač pa zato, ker se še nismo do kraja otresli bojazni pred individualnim. Od kod ta bojazen v državi, ki, ležeč med zahodom in vzhodom, poskuša ostvariti družbo, v kateri naj bi prišla človekova individualnost v mejah socializma do polne veljave?

In vendar bi rad na koncu podčrtal, da se v naši literaturi tudi po vojni vse bolj pogosto pojavlja človek z bogatejšim in zanimivejšim osebnim življenjem. Ne samo v prozi in drami, marveč tudi v poeziji, kjer se izraža ta človek neposredno. Zato je postavljati to literaturo kar v celoti na zatožno klop ter jo obtoževati jalovosti in pomanjkanja velikih razgledov prav tako nepravilno kakor škodljivo. Zlasti nima do tega pravice tisti del kritike, ki rasti naše povojne literature ni spremljal, kaj šele usmerjal niti z desetino tistega stvarjalnega napona, kakor ga je pokazala obtožena literatura.

Ce je naloga literature, odkrivati lepoto v življenju, je naloga kritike odkrivati lepoto v literaturi. In šele ko je opravila to, ima moralno pravico, pokazati na tisto, kar v literaturi po njeni sodbi ni lepo. Zato pa mora kritika imeti občutljivo srce za vse človeško. Brez njega tudi dober okus, zlasti če je že zastarel, in bistrina duha, oprta na znanje in izkušnje, nista dovolj. Kritik je zame pisatelj, ki doživlja podobo življenja v umetnini prav tako močno, kakor doživlja umetnik življenje samo, in ki jo zna prikazati, obrazložiti in soditi prav tako nadarjeno in pravično kakor umetnik življenje, iz katerega je ta podoba zrasla. Kritik je zame pisatelj, ki se je odpovedal ambicijam v umetnosti, da bi ji služil s kritiko, kakor je zame umetnik človek, ki se je odpovedal ambicijam v življenju, da bi mu služil z umetnostjo. Takih pa je v vsakem narodu in času malo.

Matej Bor